



برنامه ریزی اقتصادی

خلاصه ای از درس «برنامه ریزی اقتصادی» برای مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد
یا اقتباسی از درس برنامه ریزی اقتصادی مرحوم دکتر حسین عظیمی استاد علوم اقتصادی همراه با
افزوده های در متن و دو سرفصل افزوده مولف

مؤلف و نویسنده : دکتر عبدالمجید شیخی
یژه‌شکر، عضو هیئت علمی، استاد اقتصاد دانشگاه
خرداد ماه ۱۳۹۲

سر شناسه	: شیخی، عبدالمجید، ۱۳۴۰
عنوان و پدیدآور	: برنامه ریزی اقتصادی / نویسنده: دکتر عبدالمجید شیخی.
مشخصات نشر	: نور علم، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۱۲۳ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۶۹-۰۹۳-۸۰
وضعیت فهرست نویسی	: براساس اطلاعات فیبا (فهرست نویسی پیش از انتشار).
پانداخت	: کتابنامه ص ۱۱۷-۱۲۳.
موضوع	: برنامه ریزی اقتصادی
موضوع	: اقتصاد ایران
موضوع	: توسعه اقتصادی
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۲ پ ۸۸ ش HC ۴۷۵
رده بندی دیویی	: ۳۳۸

انتشارات نور علم: تهران - خ انقلاب - خ ۱۲ فروردین - پلاک ۲۵۹ ط ۴ واحد ۸ تلفن ۶۶۴۰۳۶۱۰

noreelm@yahoo.com ۰۹۱۲۳۳۳۳۴۲۲۹

نام کتاب: برنامه ریزی اقتصادی

نویسنده: دکتر عبدالمجید شیخی

ناشر: نور علم

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۲

چاپ و صحافی: الغدير

قیمت: ۶۷۰۰ تومان

فروشگاه در تهران: خ انقلاب - روبروی دبیرخانه دانشگاه تهران - کتابسرای اندیشه - نشر نور علم

پایگاه اینترنتی: www.nooreelm.com

موبایل کار: در صورت عدم دسترسی به کتابهای این انتشارات، از طریق تماس با

۰۹۱۲۳۳۳۴۲۲۹ کتابها با پست به تمام نقاط ایران ارسال می شود.

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار مولف

الحمد لله رب العالمين

حمد و ثنا مخصوص پروردگار عالمیان است...

درس برنامه‌ریزی اقتصادی از مجموعه دروس مصوب شورای انقلاب فرهنگی و ابلاغ شده توسط وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است. مجموعه مباحث مندرج در این کتاب براساس مصوبه مذکور در قالب درس برنامه‌ریزی اقتصادی توسط مرحوم استاد دکتر حسین عظیمی استاد علوم اقتصادی دانشگاه در سال تحصیلی ۶۹-۱۳۶۸ در مقطع کارشناسی ارشد دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی قدس سره و دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران (به صورت مشترک) ارائه شده است. این کتاب بر مبنای یادداشتهای سرکلاس و با افزوده‌هایی از مولف در متن کتاب که برداشت ذهنی ایشان بوده همراه با دو فصل دیگر مولف که حاصل چند سال فعالیت پژوهشی می باشند، تهیه و تنظیم شده است. افزوده های مولف در برخی از مطالب در درون متن با علامت حرف « م مشخص شده‌اند. برای دانشجویان سطوح مختلف کارشناسی، کارشناسی ارشد و علاقه مندان، محققین و دانش پژوهیان استفاده شود.

مطالب این کتاب از چند جهت اهمیت دارد. یکی صبغه بومی سازی و کاربردی بودن این کتاب است که از محسنات استاد فرهیخته مرحوم دکتر حسین عظیمی بوده است. دوم بیان ساده و رسای آن است. و سوم، متأسفانه در زمینه برنامه ریزی اقتصادی در کشور ما کمتر محقق وجود دارد که رساله‌ای به این جامعیت (هرچند بصورت مختصر) منتشر کرده باشد. لذا منابع لازم در این زمینه کم است. به همین دلایل مولف و ناشر به این نتیجه رسیدند که این مباحث به عنوان یادگاری دیگر از مرحوم استاد برای استفاده عموم و بخصوص دانشجویان مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد منتشر شود. در اینجا ضمن طلب مغفرت و علو درجات از خداوند تبارک و تعالی برای مرحوم استاد دکتر عظیمی، جا دارد از مسئول و مدیر محترم انتشارات نورعلم و کلیه همکاران این موسسه صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم.

وما توفیقنا الا بالله العلی العظیم

عبدالمجید شیخی

سوم خرداد ماه سال ۱۳۹۲

مصادف با ولادت امیر المومنین علی ابن ابی طالب (علیه السلام) و سالروز آزاد سازی

خرمشهر

و با عرض تبریک و تهنیت به همه عزیزان، بخصوص خوانندگان این کتاب

amshaikhi@yahoo.com

amshaikhi@gmail.com

مقدمه مؤلف

در چند دهه گذشته شاهد رشد شتابان علوم مختلف بوده ایم. در بین علوم انسانی بی تردید علوم اقتصادی رشد خارق العاده و شایان توجهی داشته اند که اگر بخواهیم حق مطلب را ادا کنیم باید اعتراف کنیم که رشد علوم اقتصادی سریعتر، عمیق تر و وسیع تر از سایر علوم انسانی بوده است. منظور از رشد سریعتر، سرعت و شتاب بیشتر به سمت اهداف این شاخه از علم است که همانا تفسیر شرایط، حوادث، رفتارهای اقتصادی بشر و تلاش در جهت پیش بینی آثار افعال بشری در حوزه معیشت و اقتصاد است. عمق بیشتر در رشد در چند بعد مطرح است. در ابتدا لازم می داند با یک هشدار جدی دلایل این بخش درباره پیشرفت را با تذکر وجود ریشه های عمیق علم اقتصاد در جامعه اسلامی و بخصوص ایران آغاز نمایم. اول اینکه گرچه درباره قدمت و عمق تاریخی این رشته مانند بسیاری از علوم با بی انصافی برخورد می کنند و آن را به امثال آدام اسمیت به عنوان پدر علم اقتصاد و دیگران نسبت می دهند. ولی جا دارد خوانندگان محترم به این نکات توجه داشته باشند که کشور ما در طول تاریخ خود مورد هجوم اقوام مختلف مهاجم بوده و حتی از هجوم عوامل داخلی بخصوص حکومت های نالایق و بویژه پس از اسلام مصون نبوده

است. در بسیاری از مقاطع تاریخی کتابخانه ها و دست نوشته های محققان کشور ما دچار آتش سوزی شده است. دانشمندانی داریم که بیش از ۱۰۰ رساله نوشته اند و امروز فقط یک یا دو کتاب آنها در دست ماست. در دو قرن اخیر بسیاری از اسناد ما توسط اروپایی ها دزدیده شده است. بطور مثال شاید تعجب نمایید که اکثر نوشته های خطی شخص جابر ابن حیان آن شیمی دان برجسته و شاگرد حضرت امام صادق (علیه السلام) در کتابخانه برلین (آلمان) است. خوشبختانه در دهه اخیر به کوشش برخی از اساتید حوزه و دانشگاه رساله هایی در زمینه نظرات دانشمندان اسلامی در باب اقتصاد نگاشته شده است. و این خود دلیلی بر وجود یک عمق تاریخی در تمدن اسلامی و بخصوص ایران اسلامی ما است بطور مثال در این کتب صحبت از نظرات اقتصادی امثال فارابی، خواجه نصیر طوسی، نظام الملک طوسی، فخر رازی، غزالی، ابن خلدون، و از همه مهمتر فقهای دینی بودند که عند اللزوم بحث های اثباتی نیز در لابلاي مباحث دستوری فقهی مطرح می کردند. علاوه بر مباحث مذکور در لابلاي متون فقهی، بسیاری از اندیشمندان اسلامی ما نظرات اقتصادی خود را در قالب سیاست مَدَن یا کشور داری مطرح کرده اند. با دقت بیشتر به گزاره های علمی اقتصادی در متن قرآن کریم، در نهج البلاغه و صحیفه سجاده نیز به خوبی به این غنای علمی، چه از نظر دستوری و چه از نظر اثباتی، می توان پی برد. بنابراین جا دارد دیگر بدون تحقیق مانند سایر علوم دچار توهم نشویم و بیگانه ها را پدر و مادر علمی که

اکثراً ریشه در تمدن اسلامی دارند، معرفی ننماییم. دوم اینکه این رشته و این علم توانسته از بسیاری از ابزارها و علوم مختلف در جهت کارایی و تاثیر پذیری بیشتر خود استفاده نماید. از جمله از ابزار ریاضیات، آمار، جامعه شناسی و غیره در این راه به خوبی استفاده نماید. دوم اینکه این علم توانسته چنان حوزه خود را گسترش دهد که دیگر امکان تجمع کل محتوای شاخه های مختلف در یک بسته ی آموزشی در مقاطع مختلف دانشگاهی وجود ندارد و امروزه شناسه ی «اقتصاد» بعد از نام خانوادگی شخص اقتصاد دان گویای کاملی از تخصص دانش آموخته این رشته نیست. بلکه باید گرایش مربوطه بدنبال کلمه اقتصاد و پس از نام خانوادگی دانش آموخته نوشته و حک شود. سوم اینکه این علم توانسته با کمک ابزار مختلف حتی به پیش بینی حوادث اقتصادی آینده دست یازی کند. چهارم اینکه برای اغلب جوامع ضرورت وجود این رشته و دانش آموختگان این رشته در متن جامعه و حاکمیت و عمل بر اساس توصیه های این رشته نهادینه شده است و به عبارت بهتر این معقول در بین مردم و به خصوص اهل فراگیری دانش و فناوری، فرهنگ سازی شده است. شخصیت و هویت مهمی پیدا کرده است. به خاطر دارم که در سال ۱۳۷۰ هجری شمسی یکی از همکاران نقل نمود که در گردهمایی در دانشگاه تهران یکی از وزرای کشور مجارستان که صاحب چندین مقاله علمی در حوزه اقتصاد بوده در سخنرانی خود گفته بود که امروزه ما به این نتیجه رسیده ایم که مهمترین دانش برای اداره مملکت رشته

اقتصاد است. اگر دقت شود سال ۱۳۷۰ دقیقاً مصادف با یک سال بعد از فروپاشی بلوک شرق (شوروی سابق و کشورهای اروپای شرقی) بوده است به اهمیت بیشتر این موضوع پی می بریم. از یک نظر بعد از شکست بلوک شرق تصور اینان بر این بود که ساختار سیاسی قبلی مانع استفاده موثر از رشته اقتصاد شده است که البته تصور درستی بوده است. اما غافل از این بودند که با کمک قالبهای فکری حاکم و متاثر از نظام و علم اقتصاد سرمایه داری بر این رشته (اقتصاد) بزودی اینان یعنی بلوک غرب و رهروان آنها نیز دچار همان مصیبتی خواهند شد که بلوک شرق دچار شدند که هم اکنون شاهد آن هستیم. و چه خوب این دو پیش بینی در پیام بنیان گذار نظام مقدس اسلامی حضرت امام خمینی (سلام الله علیه) به رهبر شوروی سابق (آقای میخائیل گورباچف) مکتوب است. نکته دوم در سخنان شخص مذکور ضرورت استفاده از علم اقتصاد در مدیریت اقتصادی جامعه است. بدون شک شاید به توان با اتکا به عقل و تدبیر و علم حضوری به نفس اکثر مسائل کلان اجتماعی، فرهنگی، سیاسی جامعه را مدیریت کرد. ولی مدیریت یک اقتصاد نیاز به دانش اقتصاد دارد. هرچند در سایر امور ضرورت استفاده از تخصص مربوط نفی نمی شود. بعلاوه در شرایط کنونی وزن مسائل اقتصادی در جوامع بسیار بیشتر از سایر امور شده است. به عنوان مثال بحران اقتصادی اکنون بلوک غرب را دچار سردرگمی و حیرت کرده است. و یا اگر دقت شود چند سالی است در کشور ما نام گذاری سال از سوی رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت

امام خامنه ای با دقت بر اهمیت مسائل اقتصادی با القاب اقتصادی تسمیه می شود.

منظور از وسعت در رشد نیز دوجنبه دارد. اول، گسترش عرضی این رشته است که مانند چتری از آسمان بر پیکره کلیه مسائل جامعه بشری فرو نشسته است. اقتصاد کشاورزی، اقتصاد منابع طبیعی، اقتصاد بهداشت، اقتصاد فناوری، اقتصاد اطلاعات، اقتصاد پژوهش، اقتصاد صنعت و معدن، اقتصاد بازرگانی و دهها شاخه دیگر نمادهایی از این گسترش عرضی این علم و تکثر و تکاثر به شاخه های مختلف است. دوم، توسعه جغرافیایی زاید الوصف این رشته حتی در کشورهای عقب مانده است. در چند روز گذشته که به دنبال مجله علمی و پژوهشی در پایگاههای الکترونیکی برای ارسال یک مقاله بودم، چیز مهمی که توجه بنده را بیشتر جلب نمود معرفی ترکیب بسیار متنوعی از اعضای هیئت تحریریه بسیاری از مجلات بود که در این ترکیب از ملیتهای مختلف و حتی از کشورهای بسیار عقب مانده نیز در ترکیب آنها به چشم می خورد.

یکی از شاخه های علم اقتصاد، برنامه ریزی اقتصادی است که به عنوان یک درس رسمی از سوی شورای انقلاب فرهنگی تصویب و سرفصل های آن از طرف وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ابلاغ شده است. اگر برنامه به مفهوم عام آن مورد نظر باشد، با توجه به اینکه هدفگذاری انجام هر عملی مستلزم تدبیر خاص برای تهیه و تدارک مقدمات آن عمل است. لذا برنامه می تواند اندازه و ابعاد

مختلفی از خرد تا کلان داشته باشد. بر مبنای این گستره برنامه ریزی می تواند در کلیه افعال بشری و از جمله فعالیت های اقتصادی مطرح باشد. لذا مانعی وجود ندارد که برنامه ریزی هم در مباحث اقتصاد خرد و هم در مجموعه مباحث اقتصاد کلان جای بگیرد. اما با توجه به اینکه بسیاری از مباحث خرد تحت سرفصل های دیگری و به نام دیگری مطرح می شوند لذا رویکرد اصلی در محتوای رسمی درس برنامه ریزی اقتصادی کلان است و محتوای این درس عمدتاً مربوط به برنامه ریزی در سطح کلان و ملی است. به عنوان مثال بخش زیادی از مباحث اقتصاد مدیریت ناظر به نحوه برنامه ریزی اقتصادی حوزه مدیریت یک سازمان است. مباحث پژوهش عملیاتی، بهینه سازی مقید و نامقید و امثالهم همه نیز در گروه مباحث برنامه ریزی در سطح خرد و کلان هستند. در هر حال بسیاری از مباحث اقتصاد دارای مشترکاتی هستند که فقط نحوه، اندازه و مقیاس و جایگاه استفاده از آنها مشخص می کند که در سطح خرد یا کلان هستند. مثلاً استفاده از یک برنامه برای کمینه سازی هزینه های حمل و نقل و ترابری و انبارداری با استفاده از داده های بازرگانی برای کالاهایی مانند پروتئین های حیوانی در قالب مدل برنامه ریزی خطی و یا غیر خطی در سطح ملی یک برنامه ریزی شبکه ای از نوع ناپارامتریک در سطح کلان محسوب می شود. ولی در سطح خرد نیز می توان همین مدل را برای یک بنگاه تولید کننده پروتئین حیوانی و حتی یک خانوار مصرف کننده نیز استفاده نمود، که در هفته ناچار است نسبت به

تعداد فروشگاههایی که در نقاط مختلف واقع شده اند مراجعه کند و در زمینه میزان خرید و حجم ذخیره سازی در منزل و اندازه مصرف انرژی برای نگهداری مواد فاسد شدنی و اندازه تعداد مراجعه در هفته و ریسک نوسان قیمت ها و غیره در مجموعه مورد انتخاب خود بهترین گزینه الگوی خرید را تصمیم گیری و انتخاب کند. این خانوار نیز یک برنامه ریز و استفاده از این مدل توسط خانوار نیز یک برنامه ریزی اقتصادی در سطح خرد است. در فصل نهم این کتاب درباره ابعاد برنامه ریزی در سطوح مختلف صحبت خواهد شد.

مباحثی که در این کتاب عرضه می شود راجع به روش برنامه ریزی در سطح ملی و کلان و عمدتاً مربوط به تهیه برنامه کلان میان مدت است. بطور مثال با کمک این مباحث خواننده می تواند راجع به نحوه و روش برنامه ریزی و تهیه برنامه پنج ساله توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی کشور آشنا شود. محتوای بخش اعظم این درس اقتباسی از دوره درس برنامه ریزی اقتصادی در مقطع کارشناسی ارشد است که اینجانب (مولف) افتخار حضور در این کلاس را داشته و یادداشت برداری کرده ام. این درس توسط استاد مرحوم دکتر حسین عظیمی استاد علم اقتصاد در سال تحصیلی ۶۹-۱۳۶۸ که در دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی قدس سره و دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران (به صورت کلاس تلفیقی و مشترک) ارائه شده است.

از جمله مزایای این درس تطبیق سرفصل ها با تجربه تهیه برنامه پنجساله در کشور ماست. ولذا راهنمای عملی خوبی برای دانشجویان این رشته و کارشناسان شاغل در تهیه برنامه پنجساله، یک ساله (بودجه) سند چشم انداز و غیره است. و این مسئله از محسنات مرحوم استاد عظیمی بوده است که تلاش می نمودند مباحث را هرچه بیشتر ملموس تر و بومی نمایند. برای اینجانب که در تهیه سه برنامه پنجساله و سند چشم انداز افتخار همکاری و حضور داشته ام، این مزیت بروشنی آشکار و محسوس بود. و از این مباحث بهره بسیاری بردم. مزیت دیگر این کتاب این است که شخص فریخته ای چون مرحوم دکتر حسین عظیمی دارای تجربه برنامه ریزی چند ساله در کشور بودند و لذا انعکاس این تجربه گرانبها در این نوشته ارزش افزوده ای داده که در مقایسه با نوشته های دیگر برتری پیدا می کند.

نکته دیگر که باید در باره اهمیت محتوای این درس و امثال آن توجه شود این است که با توجه به وجود سابقه چند دهه در تهیه و تدوین برنامه و به خصوص جدیدیت در تهیه و اجرای برنامه پنجساله پس از پیروزی انقلاب اسلامی و فراگیر بودن مشارکت بدنه کارشناسی دستگاهها و سازمانهای دولتی در این فعالیت مهم و حیاتی در این خصوص لازم است تا کارشناسان آینده با دسترسی و استفاده از این منابع درسی تخصصی توان علمی و اطلاعات تخصصی کاربردی خود را بالا ببرند.